

Ks. prof. ucz. dr hab. Przemysław Artemiuk
WT UKSW w Warszawie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr lic. Zofii Kaszy
„Apologia katolicyzmu w pismach G.K. Chestertona. Perspektywa teologicznomoralna”
napisanej pod kierunkiem ks. dr. hab. Arkadiusza Wuwera, prof. UŚ
Katowice 2023, ss. 408.

Wprowadzenie¹

Chociaż G.K. Chesterton zdobył sławę jako krytyk literacki, poeta, autor powieści detektywistycznych, to określenie „obrońca wiary” ujawnia najważniejszy rys jego twórczości i osobowości². Był przede wszystkim wielkim apologetą chrześcijaństwa. „Zarówno przed nim, zauważa J. Rydzewska, jak i po nim tworzono bardzo dobrą apologetykę, on jednak wyróżnia się zdecydowanie. Jego twórczość stanowi swoisty przełom. Dotychczas religię uważano za temat, o którym przystoi pisać wyłącznie w tonie poważnym. Jedynie prześmiewcy i obrazurcy pozwalali sobie na ton humorystyczny. Tymczasem G.K. Chesterton, człowiek głęboko wierzący, jako pierwszy przechwycił ich metodę i obrócił ją przeciw nim, używając humoru nie po to, by drwić z religii, lecz aby jej bronić. Nie czyniono tego przed nim, a i po nim nikt nie zdołał mu na tym polu dorównać. A broniąc, jednocześnie atakował agnostyków i wolnomyślicieli, wykpiwając ich niemiłośnierne, wytykając im mrowie logicznych błędów”³. Pisarstwo G.K. Chestertona cechowała konsekwencja i niezmiennosc. Po gruntownym przemyśleniu swoich poglądów i dojściu do ostatecznych wniosków, na zawsze już przy nich pozostał. Miało to również swoje odbicie w stylu, który bardzo wcześnie stał się dojrzały i zarazem daleki był od nowinek i eksperymentowania. G.K. Chesterton uwodził czytelników. Adwersarze urzeczeni jego pisarstwem, chociaż się nie zgadzali, to chętnie sięgali do tej literatury. „Pisał jasno i przejrzysto, językiem barwnym, obfitującym w plastyczne obrazy i metafory. Miał olbrzymie poczucie humoru, lubił groteskę i zaskakujące wolty. Rozumował precyzyjnie, przedstawiał swe racje z nieubłaganą logiką, a jego ulubioną metodą argumentacji było *argumentum ad absurdum*. W publicystyce obowiązywała wówczas XIX-wieczna powaga, a dowcip i absurd uznawano za karygodne wykroczenie przeciw konwencji eseju, toteż wiele osób, nawykłych do typowej ówczesnej eseistyki, odczuwało przy lekturze jego tekstów coś w rodzaju kolorowego zawrotu głowy”⁴. G.K. Chesterton złamał zatem dotychczasowe kanony i schematy, nie będąc pisarzem konwencjonalnym, nieustannie zaskakiwał czytelników. „Posiadał, dodaje J. Rydzewska, niesamowity dar dostrzegania każdej kwestii z całkiem nieoczekiwanej strony, przenikania na wskroś przez warstwy banałów, narosłe wskutek nakładania się utartych, dziennikarskich formułek”⁵. Niejednokrotnie krytycy byli ubawieni jego epigramatami i paradoksami. „I chociaż wiedzieli, podkreśla D. Ahlquist, że G.K. Chesterton broni chrześcijaństwa, początkowo zakładali, iż robi to wyłącznie na pokaz. Jednak gdy się przekonali, że broni chrześcijaństwa, gdyż naprawdę w nie wierzy, i nie robi tego, by szokować czytelników, sami byli zaskoczeni i zszokowani”⁶.

¹ Szerzej zob. P. Artemiuk, *Renesans apologii*, Płock 2016, s. 103-124.

² Szczegóły biograficzne zob. M. Ward, *Gilbert Keith Chesterton*, Londyn 1944; tenże, *Return to Chesterton*, Londyn 1952; J. Rydzewska, *Obrońca wiary*, Ząbki 2004; J. Pearce, *Pisarze nawróceni. Inspiracja duchowa w epoce niewiary*, przekład R. Pucek, Warszawa 2007.

³ J. Rydzewska, *Chesterton. Dzieło i myśl*, Komorów 2003, s. 9-11.

⁴ Tamże, s. 9.

⁵ Tamże.

⁶ D. Ahlquist, *Apostoł zdrowego rozsądku. Gilbert Keith Chesterton (1874-1936)*, przekład Z. Dunian, W. Paluchowski, Warszawa-Ząbki 2008, s. 22.

Śledząc bibliografię G.K. Chestertona, można odnieść wrażenie, że pisał on o wszystkim i zabierał głos na każdy temat⁷. Analizując jednak jego pisanstwo, należy przede wszystkim podkreślić, że wszystko, co wyszło spod jego pióra, było przepełnione wiarą, osobistym przekonaniem, które ma swoje źródło w nawróceniu i staje się imperatywem dla całej twórczości, naznaczonej wyraźnie rysem apologetycznym. „Nie możesz – wyjaśniał G.K. Chesterton – unikać problemu Boga, bo czy mówisz o prosięciu, czy o dwumianie Newtona, wciąż mówisz o Nim. Otóż gdyby chrześcijaństwo było (...) jakąś częścią metafizycznego nonsensu wymyśloną przez kilku ludzi, to stawanie w jego obronie oznaczałoby, oczywiście, nieustanne powtarzanie tego metafizycznego nonsensu. Ale gdyby jednak okazało się, że chrześcijaństwo jest prawdziwe, to jego obrona mogłaby oznaczać mówienie o dowolnych sprawach. Nic nie jest ważne przy założeniu, że chrześcijaństwo jest fałszywe, ale wszystko jest ważne, jeśli chrześcijaństwo jest prawdziwe”⁸.

To uzasadnienie wiary posiadało również mocny akcent zdroworozsądkowy. G.K. Chesterton, stwierdza D. Ahlquist, „uosabia zdrowy rozsądek. Jedyną zaskakującą rzeczą w odniesieniu do zdrowego rozsądku jest to, że stał się on czymś niezwykle rzadko spotykanym. (...). Chesterton utrzymywał, że nie robi niczego więcej poza wypowiedzianiem jasnych i prostych prawd. Brzmiały one oryginalnie, zaskakująco i paradoksalnie dlatego, że świat oczekiwał czegoś innego niż prawdy. Wszystko bowiem w tym świecie zostało postawione na głowie. Chesterton jednak twierdził również, że prawda musi czasem przyjść jako niespodzianka, gdyż tylko w ten sposób możemy ją rozpoznać i uznać jej wartość”⁹.

Angielski pisarz, stając po stronie chrześcijaństwa, świadomie podjął się zadania obrony ortodoksji, którą odkrył i przyjął jako największy z możliwych darów. Postawa apologetyczna przeniknęła do głębi jego myśli, pozostając dla G.K. Chestertona jedyną możliwością intelektualnej egzystencji. W ten sposób apologeta stał się „rycerzem Ducha Świętego”, a obrona ortodoksji celem, któremu poświęcił całe życie. Uzasadnienie wiary chrześcijańskiej w przypadku G.K. Chestertona nie miało nic ze wzniosłych traktatów, do końca pozostało sposobem argumentacji niezwykle powszednim i zwyczajnym. Jego apologia, przeniknięta humorem, może momentami szokować, wywołując zachwyt lub oburzenie. Jednak żart stał się dla angielskiego pisarza doskonałą metodą wobec wszystkich, którzy do tej pory drwili z religii. W uzasadnieniach G.K. Chestertona zawsze jest sporo racjonalności, dlatego apologia ta ma wyraźny rys zdroworozsądkowy. To, co jest religijne, chrześcijańskie, musi być racjonalne. Nie ma chyba tematu, którym angielski pisarz by się nie zajął. Nie ma takiej kwestii religijnej, której nie broniłby. Zatem graniczność jawi się jako kolejna cecha apologii G.K. Chestertona. Wystarczy przyrzeć się racjom przemawiającym za sensem ortodoksji, by dostrzec bogactwo jego retoryki i rozległość poszukiwań argumentów, które mogą skłonić do przyjęcia wiary. Ostatni rys apologii angielskiego pisarza można oddać greckim słowem *kalokagathia*, czyli *piękno i dobro*. Retoryka apologetyczna G.K. Chestertona to nie tylko umiejętność skutecznego formułowania racji, ale to przede wszystkim sztuka pięknego wypowiedziania myśli, to bogactwo języka, umiejętność niezwykle obrazowej narracji, to pełne humoru i zaskoczenia puenty. Angielski pisarz jest w tym mistrzem. Ale swój talent i pasję podporządkował idei ortodoksji, służąc jej pragnął równocześnie pozostać wiarygodnym świadkiem.

Chociaż G.K. Chesterton był jednym z najwybitniejszych pisarzy i myślicieli katolickich pierwszej połowy ubiegłego stulecia, to dopiero teraz, jak się wydaje, jest w pełni

⁷ Widać to wyraźnie w wyborze jego publicystyki, zob. G.K. Chesterton, *Obrona świata*. Wybór publicystyki (1901-1908), przekład J. Rydzewska, Warszawa-Ząbki 2006; tenże, *Obrona człowieka*. Wybór publicystyki (1909-1920), przekład J. Rydzewska, Warszawa-Ząbki 2008; tenże, *Obrona wiary*. Wybór publicystyki (1920-1930), przekład J. Rydzewska, Warszawa 2012; tenże, *Obrona rozumu*. Wybór publicystyki (1930-1936 oraz wydania późniejsze), przekład J. Rydzewska, Warszawa 2014.

⁸ Daily News, 12.12.1903.

⁹ D. Ahlquist, *Apostoł zdrowego rozsądku*, s. 24-25.

rozumiany i doceniany, a jego myśl nic nie straciła ze swojej aktualności. Od początku XXI wieku zainteresowanie jego twórczością przeżywa swoisty renesans. Zatem spełniła się przepowiednia Wyndhama Lewisa: „Chesterton przetrwa (...) dzięki sześcioro najważniejszym cechom. Jest intensywnie narodowy, wykazuje ekstremalną precyzję myśli, jako jedyny posiadał geniusz, by rzucać światło na rzeczywistość i objaśniać ją poprzez żywe porównania i paralele, jest maksymalnie literacki w najwyższym i najgłębszym znaczeniu tego słowa, jest pełen prawdziwego miłosierdzia – co niekiedy osłabia jego ramię, dzierżące miecz – i, na koniec, jest zakorzeniony w Wierze, której zawdzięczamy naszą cywilizację. (...) Sir Arthur Bryant wyraził niedawno przekonanie, że wpływ Chestertona na przyszłe pokolenia będzie większy niż na jego współczesnych, i wiele osób uważa tę opinię za zasadną”¹⁰. Wydaje się, że recenzowana praca doktorska pozostaje żywym świadectwem tych słów. Myśl angielskiego apologety pozostaje nadal aktualna.

1. Cel pracy, *status questionis*, źródła oraz metody

Apologia katolicyzmu obecna na kartach pism Chestertona stanowi motyw przewodni dysertacji mgr lic. Zofii Kaszy. Spoglądając najpierw na metodologię zawartą we wstępie, uderza konkretność i logiczność. Doktorantka świadoma materii, którą będzie analizowała, rozległej i wieloaspektowej o zróżnicowanej formie literackiej od esejów, przez powieści po teksty dziennikarskie, prezentuje metodologię własnych badań. Rozpoczyna od uzasadnienia podjętego tematu. Stwierdza: „Opracowanie niniejsze jest próbą weryfikacji hipotezy, iż część twórczości Chestertona posiada cechy apologetyki katolicyzmu, to znaczy, że apologetyka w jego twórczości, chociaż nieraz w sposób niezamierzony, wykazuje cechy obrony i pochwały Kościoła katolickiego na wzór apologetów wczesnochrześcijańskich” (s. 8) i dodaje „w przypadku Chestertona występują obydwie płaszczyzny – brał on udział w wielu polemikach, dyskusjach, broniąc wiary zazwyczaj w swoich pismach, jak i – czasami – biorąc udział w debatach «na żywo»” (s. 8). Cel jej badań jest następujący: „Będziemy zatem chcieli odpowiedzieć na pytanie: Które z dzieł Chestertona i w jakiej mierze mają charakter stricte apologetyczny i na czym polega ta ich apologetyczna wartość?” (s. 8). I stronę dalej rozwija tę myśl, stwierdzając: „Celem niniejszej rozprawy będzie zatem analiza i wieloaspektowe omówienie apologii katolicyzmu w twórczości G.K. Chestertona, zarówno w tej o wyraźnym rysie apologetycznym, jak i tej nienależącej do apologetyki, lecz z widocznym do niej nawiązaniem” (s. 9). Precyzuje także perspektywę własnych badań: „Interesować nas będą aspekty teologicznomoralne obrony doktryny katolickiej” (s. 9). Mamy zatem twórczość Chestertona, którą doktorantka pragnie zbadać pod kątem obecnej w niej apologii, przyjmując perspektywę teologicznomoralną. „Zostanie pokazane i poddane analizie znaczenie pojęcia *ortodoksja* według Chestertona na tle ówczesnie dominujących poglądów z nią niezgodnych, a tym samym sprzecznych z doktryną Kościoła katolickiego” (s. 9).

Wskazując źródła, Z. Kasza podkreśla: „W rozprawie opierać się będziemy głównie na źródłach autorstwa samego G.K. Chestertona, w dużej części tłumaczonych na język polski, jak i – w mniejszym stopniu – na źródłach angielskojęzycznych (część twórczości G.K. Chestertona w języku angielskim jest dostępna w internecie) oraz na opracowaniach, przede wszystkim autorów polskich” (s. 9). Zastrzega jednak, że „konieczne będzie dokonanie wyboru tych materiałów ze względu na ich ogromną ilość, ponieważ zainteresowanie twórczością G.K. Chestertona w Polsce i na świecie od wielu dekad jest bardzo duże” (s. 9). Doktorantka ma zatem świadomość rozległości podejmowanych kwestii, twórczość Chestertona bowiem, zarówno od strony źródeł, jak i literatury przedmiotu, jest przecież ogromna, nie określa jednak wyraźnie *status questionis* badanego zagadnienia.

¹⁰ D.B. Wyndham Lewis, G.K. Chesterton. An anthology, London 1957, s. 18.

Metody obecne w dysertacji, to przede wszystkim analiza „oraz próba syntezy, polegająca w pierwszym rzędzie na odniesieniu się do tekstów Chestertona z perspektywy teologicznomoralnej” (s. 9). Doktorantka precyzuje, „W wielu miejscach, aby ukazać wiernie jego myśl i oryginalność języka, odwołamy się do tekstu samego pisarza. Dzięki nawiązaniu do niektórych współczesnych interpretacji jego myśli apologetycznej oraz komunikatywnemu ujęciu możliwe będzie wykazanie aktualności zarówno treści, formy, jak i świadectwa życia Chestertona” (s. 9). Dodaje także w tym miejscu interesującą uwagę, która wyznacza perspektywę podejmowanych analiz. Mając na względzie fakt nawrócenia pisarza i publicysty, stawia badawcze pytanie, odwołując się do antropologii personalistycznej Jana Pawła II. „Czy obrona wiary katolickiej u G.K. Chestertona wpisuje się w schemat *praxis – christianum* i czy jest konsekwencją postawy jego odpowiedzialności jako wierzącego chrześcijanina?” (s. 9). Autorka rozprawy wskazuje, że kwestia ta wypływa z myśli kard. Karola Wojtyły (wykład „Teoria – *praxis*: temat ogólnoludzki i chrześcijański 6, wygłoszony i opublikowany w roku 1978). To dopowiedzenie jest istotne, ponieważ stanowi oryginalny klucz interpretacyjny twórczość angielskiego apologety.

Mgr lic. Z. Kasza podkreśla, że „praca stanowić będzie próbę ukazania związku zachodzącego w postawie G.K. Chestertona pomiędzy jego żywą wiarą a koniecznością – niejako wewnętrznym przymusem – głoszenia doktryny wyznawanej wiary i jej zasad moralnych” (s. 10). Ponadto sama apologia, jak zauważa autorka rozprawy, „zostanie przedstawiona za pomocą dwóch klasycznych i właściwych apologii pojęć kluczowych – obrony i odpowiedzialności (pochwały) – na następujących płaszczyznach: obrony człowieka w obszarze antropologicznym, obrony dogmatów wiary katolickiej (ortodoksji), odpowiedzialności za poznawanie i świadectwo wiary, formowania chrześcijańskiego sumienia i harmonijnego rozwoju cnót i charyzmatów, odpowiedzialności za konwersję oraz aktualności jego apologii wiary z perspektywy współczesnej” (s. 10).

2. Struktura pracy

Plan analiz zrealizowany w dysertacji zostaje zaprezentowany już we wstępie. Doktorantka stwierdza, że „w wyniku poszukiwań naukowych zdecydowano, że ostatecznie sprawozdanie z nich w postaci niniejszego opracowania przybierze następującą strukturę” (s. 10).

Rozdział pierwszy (ss. 15-87) doktorantka poświęca istocie apologetyki, definiując kluczowe pojęcia. Prezentuje również szczegółowy szkic historyczny dziejów wczesnochrześcijańskiej apologii. Następnie przechodzi do czasów G.K. Chestertona, ukazując najpierw kontekst i uwarunkowania jego apologetyki, a następnie prezentuje drogę życia angielskiego pisarza w kluczu dojrzewania do roli apologety.

W rozdziale drugim (ss. 89-157) mgr lic. Z. Kasza przedstawia Chestertonowską apologię człowieka i świata, którą cechuje krytyczny stosunek wobec XIX teorii antropologicznych: ewolucjonizmu, nietzscheizmu, marksizmu. Autorka praca za Chestertonem przedstawia sprzeczności tych teorii oraz jego apologie wobec nich.

Rozdział trzeci (ss. 159-195) zostaje poświęcony obronie wiary. W tej części pracy doktorantka skupia się przede wszystkim na pojęciu ortodoksji, dokonując analizy tego terminu oraz jego afirmacji, obecnej w całej twórczości angielskiego pisarza. W ostatniej części tego rozdziału ukazuje Chestertonowską krytykę nieortodoksji.

W rozdziale czwartym (ss. 197-237) mgr lic. Z. Kasza zajmuje się kategorią świadectwa wiary, sytuując je w perspektywie odpowiedzialności. W twórczości Chestertona dostrzega tę kategorię, czyli odpowiedzialność za budowanie sensu życia integralnego, dogłębne poznawanie chrześcijaństwa oraz zbawienie doczesne i wieczne.

Rozdział piąty (ss. 239-335) rozprawy posiada również wyraźne ukierunkowanie teologicznomoralne. Doktorantka ukazuje obecną w pracach angielskiego pisarza troskę o chrześcijańskie sumienia. Wyraża się ona odpowiedzialnością za bycie człowiekiem sumienia, za konwersję oraz rozwój życia w kluczu cnót i charyzmatów.

W rozdziale szóstym (ss. 337-363) autorka rozprawy podsumowuje apologetykę Chestertona z perspektywy współczesnej. Czyni to, wskazując na aktualność apologii w takich przestrzeniach jak wiara, człowiek i świat.

Zakończenie pracy doktorskiej (s. 365-383) stanowi konkluzję, w której doktorantka wyprowadza wnioski z przeprowadzonych analiz. Wskazuje, że Chesterton bronił chrześcijaństwa przed konwersją, a samego katolicyzmu po. Religia katolicka według angielskiego publicyisty była „wiarą, której poszukiwał, którą odnalazł i uznał za jedynie prawdziwą” (s. 13-14).

3. Ocena merytoryczna i formalna

Dokonując oceny merytorycznej i formalnej rozprawy doktorskiej mgr lic. Zofii Kaszy, zwrócę uwagę na wybrane elementy pracy.

a. Temat rozprawy doktorskiej, plan i źródła

Recenzent od samego początku, czyli od odczytania tematu i wstępu pracy wyczuwa, że ma do czynienia z projektem naukowym przemyślanym, logicznie uporządkowanym, który będzie systematycznie realizowany. Plan pracy odzwierciedla w pełni podjęte zagadnienie. Systematyczna lektura dysertacji odbija wstępne założenia. Temat jest sformułowany w sposób jasny, konkretny, nie pozostawiający wątpliwości, we wstępie uzasadniony, a w kolejnych częściach pracy realizowany. Plan pracy jest przejrzysty. Odpowiada analizowanym źródłom, które wyznaczają poszczególne kręgi badań.

Te ostatnie zostają w bibliografii wyraźnie określone, a w pracy potraktowane wyczerpująco. Pragnę zwrócić uwagę, że doktorantka zbiera wszystkie możliwe źródła, czyli pisma G.K. Chestertona (w bibliografii numery 6-105), zarówno teksty oryginalne, jak i przekłady. Następnie poddaje je analizie. Dysertacja jest nasycona myślą angielskiego apologety. Mgr lic. Z. Kasza rozumienie Chestertona, mówi jego głosem, potrafi ze źródeł wybrać najważniejsze cytaty i je przełożyć bądź wprowadzić do tekstu dysertacji. Recenzent, czytając pracę, ma świadomość, że obcuje z apologią najwyższej próby, rozległą, wieloaspektową, głęboką, erudycyjną, a równocześnie bardzo praktyczną i aktualną. Oznaczać to może tylko jedno: źródła zostały potraktowane w sposób wyczerpujący.

b. Język rozprawy

Praca ujawnia wyjątkową wrażliwość językową mgr lic. Zofii Kaszy. Język rozprawy stoi na bardzo wysokim poziomie. Jego piękno nie tylko ujawnia się w samodzielnych analizach podejmowanych przez doktorantkę, ale także w doborze cytatów, we wprowadzeniach do nich i w komentarzach.

c. Główne wątki rozprawy

Praca zawiera obok wstępu, zakończenia i bibliografii sześć rozdziałów. Każdy z nich, to niejako osobny wątek, potraktowany przez doktorantkę w sposób całościowy.

Rozdział pierwszy jest poświęcony źródłom apologetyki Chestertona. Stanowi znakomite wprowadzenie do samej apologetyki, pojawiają się w nim bowiem niezbędne rozróżnienia terminologiczne, jak i syntetyczna historia apologii i apologetyki. Wydaje się, że z perspektywy myśli Chestertona rozdział ten jest niezbędny, by czytelnik mógł zobaczyć nie tylko jego osadzenie w tradycji apologetycznej, ale i związki angielskiego publicyisty z dawną i nową apologetyką. Oceniam ten rozdział na tle innych prac dotyczących apologii Chestertona niezwykle wysoko.

W rozdziale drugim mamy do czynienia z pierwszym obszarem apologii angielskiego pisarza, który dotyczy obrony człowieka i świata. I tutaj doktorantka wybiera trzy nurty dekonstrukcji chrześcijańskiej antropologii: ewolucjonizm, nietzscheanizm i marksizm. Najpierw je definiuje, czyni to w sposób rozległy, kompetentny i źródłowy, a następnie wobec każdej z tych „herezji” prezentuje Chestertonowską apologię, odwołując się do wszystkim możliwych źródeł.

Rozdział trzeci jest dedykowany zagadnieniu wiary, które Chesterton oddaje pojęciem ortodoksja. Doktorantka analizuje tę kwestię, podejmując następujące kroki: najpierw kreśli drogę angielskiego pisarza do wiary i ortodoksji, następnie, zgodnie ze źródłami, definiuje to pojęcie, w końcu przedstawia krytykę dominujących nieortodoksji, czyli pojęć, nurtów czy poglądów przeczących katolickiej ortodoksji.

Rozdziały czwarty i piąty mają wyraźną postać teologicznomoralną. Ukazują bowiem zagadnienie odpowiedzialności, najpierw za wiarę (rozdział IV), a potem za formowanie chrześcijańskiego sumienia (rozdział V). W tej części pracy doktorantka buduje integralną argumentację, prezentując całą paletę racji przemawiających za świadectwem wiary i formowaniem sumienia. W analizach tej części rozprawy mgr. lic. Z. Kasza ukazuje myśl Chestertona, zestawiając ją z refleksją teologicznomoralną i etyczną, co czyni tę pierwszą wyjątkową i aktualną.

Rozdział szósty stanowi syntetyczne ujęcie apologii Chestertona z perspektywy współczesności. Pytając o obronę wiary, człowieka i świata, doktorantka przedstawia racje angielskiego pisarza w horyzoncie obecnych wyzwań.

d. Akcenty

W ocenie recenzenta pani mgr lic. Z. Kasza ukazuje w całej rozciągłości apologię katolicyzmu obecną w pismach Chestertona. Dociera do jej jądra. Prezentuje ją całościowo. Z przeprowadzonych analiz wynika, że apologia Chestertona nie jest jedynie teorią. Ma postać praktyczną. Jeśli chodzi o racje i bogactwo argumentacyjne jest gęsta, głęboka, żywa, dynamiczna, ironiczna, zabawna, dowcipna i paradoksalna.

Druga kwestia to aktualność myśli Chestertona. Doktorantka jest świadoma siły argumentacji angielskiego pisarza. W jej pracy Chesterton jawi się jako apologeta żywy, który współczesnemu światu ma do zaoferowania szereg racji przemawiających za wiarygodnością katolicyzmu. Jego argumenty nic nie straciły z aktualności. Spory, które toczył i dzisiaj mają miejsce. Zmienił się wprawdzie kontekst chrześcijaństwa, ale Chesterton także dla współczesnych jest aktualny, dlatego może uchodzić za mistrza dzisiejszej apologii.

Trzecia sprawa to wpływ myśli Chestertona na współczesną teologię moralną. Mgr lic. Z. Kasza, badając apologię angielskiego pisarza, czyniła to w perspektywie teologicznomoralnej, co uwidacznia się nie tylko we wstępie, planie rozprawy, ale przede wszystkim w treści. Doktorantka ukazuje bowiem Chestertona jako człowieka, który posiada uformowane sumienie, pielęgnującego cnoty i troszczącego się o chrześcijańskiego ducha. Droga życia pisarza staje się najpierw jego osobistą obroną ortodoksji, apologią *ad intra* – wobec samego siebie, a dopiero potem apologią *ad extra* – wobec tego, co przychodzi z zewnątrz.

e. Uwagi krytyczne

Zwróć uwagę na następujące kwestie: drobne błędy językowe, odniesienia do literatury przedmiotu, bibliografię, przypisy oraz wnioski płynące z badań.

Język pracy, co już zazaczyłem, stoi na bardzo wysokim poziomie. Błędy językowe czy edycyjne prawie nie występują. Zdarzają się drobne literówki czy brakuje jakiejś puenty (np. s. 195).

Jeśli chodzi o literaturę przedmiotu i literaturę pomocniczą, zwróciłbym uwagę na trzy kwestie. Po pierwsze, pisząc o apologii i apologetyce, dobrze byłoby, aby doktorantka, może w przypisie czy przypisach, zaakcentowała badania prowadzone przez teologów

fundamentalnych z UKSW. Koncentrują się one w ostatnich latach głównie na apologii. Myślę, że są aktualne i istotne dla podejmowanych w dysertacji treści. Oprócz tego istnieje także w języku polskich rozległa literatura apologetyczna, którą warto byłoby przywołać (zob. wydawnictwo apologetyczne PRODOTEOP.PL)

Druga sprawa to kwestia *status questionis*. Nie zostaje dość jasno określony, a przecież prac na temat apologii Chestertona w języku polskich jest całkiem sporo, także w zakresie teologicznomoralnym. Warto we wstępie byłoby odnotować, co zostało już zrobione w tym zakresie i co jest nowego w proponowanej dysertacji.

Trzecia kwestia dotyczy rozdziału pierwszego. Jest w nim mowa o historii wczesnochrześcijańskiej apologii, ale nie ma wyraźnego przejścia do apologetyki. Nie dowiadujemy się, skąd się wzięła i kiedy. Brakuje wyraźnej sekwencji apologia – apologetyka – nowa apologia. Czytelnik widzi związki Chestertona z dawną, antyczną apologia, ale nie pojawia się ani Pascal, ani Newman, których określamy mianem prekursorów nowej apologii.

Ostatnia uwaga dotyczy bibliografii. Jest ona bardzo rozległa i liczy aż 390 pozycji. Podział bibliograficzny budzi jednak zastrzeżenia. Wydaje się, że klasyczne ujęcie byłoby najodpowiedniejsze: Pismo Święte i Dokumenty Magisterium Kościoła, Źródła – czyli prace G.K. Chestertona, Literatura przedmiotu – czyli opracowania i Literatura pomocnicza.

Przedstawione uwagi krytyczne w żaden sposób nie dyskwalifikują pracy, która w ocenie recenzenta stoi na wysokim poziomie naukowym.

Na kanwie recenzji rozprawy doktorskiej mgr lic. Zofii Kaszy formułuję następujące kwestie dyskusyjne:

Kwestia pierwsza: Jakie są najważniejsze cechy apologii G.K. Chestertona?

Kwestia druga: Jak rozumie katolicyzm G.K. Chesterton i czy jego wizja ma coś wspólnego z „Katolicyzmem ewangelicznym” G. Weigla, która uchodzi również za wybitnego współczesnego apologetę.

4. Wniosek końcowy

Stwierdzam, że dysertacja doktorska mgr lic. Zofii Kaszy spełnia wszystkie wymagania prawne stawiane tego typu pracom naukowym i formułuję wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego.

Ponadto zgłaszam formalny wniosek, aby rozprawa mgr lic. Zofii Kaszy została wyróżniona. Koncepcja pracy, jej język i wyczerpujące potraktowanie źródeł przemawiają za oryginalnością dysertacji.

Warszawa-Łomża 14.02.2024 r.

ks. prof. ucz. dr hab. Przemysław Artemiuk